

دانشکده کشاورزی
گروه ترویج و آموزش کشاورزی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M. Sc)
در رشته توسعه روستایی

تحلیل و ارزیابی اثر بخشی یارانه‌های تولیدی بخش کشاورزی و ارائه الگویی برای اثربخش نمودن آن

تحقیق و نگارش

لیلا پرویزی

استاد راهنما

دکتر جعفر یعقوبی

استاد مشاور

دکتر مهدی کاظم نژاد

پاییز ۱۳۹۰

تقدیم به

حضور سبز و سایانی پدر و مادرم

برادران و خواهران مهربانم

و

بردارزاده ها و خواهرزاده عزیز و دوست داشتنی ام

تقدیر و تشکر

خداوند بزرگ را سپاس می‌گویم که در کنز نعمات بی‌شمارش توفیق تلاش در راه کسب علم و دانش را به من عطا نمود. اکنون که این پایان نامه به اتمام رسیده، لازم می‌دانم مراتب سپاس قلبی خود را از بزرگوارانی که در این تحقیق بنده را یاری فرمودند؛ ابراز دارم.

از استاد راهنمای گرامی ام، جناب آقای دکتر جعفر یعقوبی که در سه‌مدهن مراحل علمی این تحقیق راه‌نمای اینجانب بودند و از بیچ‌کوششی در جهت ارتقاء کیفی تحقیق دریغ نوزیدند، صمیمانه سپاس‌گذاری می‌نمایم. از استاد مشاور محترم، جناب آقای دکتر مهدی کاظم‌نژاد به خاطر مشاوره‌های ارزشمندشان تشکر می‌کنم، همچنین اساتید گران‌قدر جناب آقای دکتر احمد قیدی و دکتر عینالی که مسئولیت داورانی پایان نامه اینجانب را بر عهده گرفته‌اند نهایت تقدیر و تشکر می‌شود.

انجام این پایان نامه بدون کمک و حمایت سازمان جهاد کشاورزی استان‌های اصفهان، زنجان، کردستان، گنگیلویه و بویراحمد و گیلان میسر نبود. از کلیه کارشناسان محترم سازمان جهاد کشاورزی استان‌های اصفهان، زنجان، کردستان، گنگیلویه و بویراحمد و گیلان خصوصاً آقایان مهندس محمود نوری رییس گروه توسعه روستایی استان زنجان، مهندس علی فرزادی و مهندس علیرضا کردلو (واحد معاونت و امور برنامه ریزی استان زنجان) تشکر و قدردانی می‌کنم.

از خانواده گرامی و محترم خودم (پدر و مادر عزیزم، برادران و خواهران محبوم) که با همکاری و تشویق خود مشوق بنده در تهیه و انجام این پایان نامه بودند صمیمانه سپاس‌گذارم و از کلیه دوستان عزیزم به ویژه خانم‌های صدوق محبوب، مریم کیانی، مریم طاهرپور، معصومه صالح و زهرا زارعی که اینجانب را در تهیه این پایان نامه یاری کردند تشکر می‌نمایم.

لیلا پرویزی

پاییزه ۱۳۹۰

چکیده

جایگاه بخش کشاورزی در خودکفایی و اشتغال کشور از یک سو و ناگزیر بودن ریسک در فعالیت‌های کشاورزی از طرف دیگر، لزوم توجه ویژه دولت به اعمال سیاست‌های حمایتی را روشن می‌سازد. از جمله مهم‌ترین این سیاست‌ها، پرداخت یارانه تولیدی به این بخش است. آنچه امروز بیش از پیش در اقتصاد حمایت مطرح است، تلاش برای کارآمد کردن روش پرداخت یارانه‌ها است. هدف این تحقیق ارزیابی اثربخشی یارانه‌های تولیدی در بخش کشاورزی ایران طی سال‌های ۵۲ تا ۸۸ و ارائه الگویی بر ای اثر بخش نمودن این یارانه‌ها بود. برای رسیدن به این هدف از روش تحقیق توصیفی-همبستگی استفاده شد. جامعه آماری تحقیق حاضر را مدیران ستادی وزارت جهاد کشاورزی تشکیل دادند. حجم نمونه تحقیق با استفاده از فرمول کوکران تعیین گردید ($n=135$) که به روش طبقه‌ای تصادفی در چند مرحله انتخاب شدند. نتایج نشان داد از نظر مدیران ستادی جهاد کشاورزی، از میان ۳۲ هدف دولت در پرداخت یارانه‌ها، تنها شش هدف دولت در حد متوسط تا زیاد تحقق یافته‌اند و میزان تحقق ۲۶ هدف دیگر در حد کمتر از متوسط بود. بر اساس نتایج تحلیل عاملی اکتشافی، شیوه‌های اثربخش نمودن یارانه‌های تولیدی در کشاورزی به ترتیب اهمیت در هفت عامل پرداخت‌های مستقیم درآمدی، یارانه تأمین اجتماعی و اعتبارات، یارانه بازاریابی، یارانه بیمه محصولات و خرید تضمینی، حمایت قیمتی و یارانه نرخ بهره، حمایت‌های جبرانی و سیاست قیمت گذاری مناسب خلاصه شد که این عوامل مجموعاً توانستند ۷۸/۰۱ درصد از کل واریانس را تبیین کنند. برای تعیین عوامل موثر بر اثربخش نمودن یارانه‌ها در بخش کشاورزی از رگرسیون چند متغیره خطی استفاده شد که بر اساس آن متغیرهای پرداخت‌های مستقیم درآمدی، یارانه تأمین اجتماعی و اعتبارات، یارانه بازاریابی، یارانه بیمه محصولات و خرید تضمینی، حمایت قیمتی و یارانه نرخ بهره و حمایت‌های جبرانی در معادله وارد شدند که این عوامل در مجموع توانستند ۹۴ درصد تغییرات متغیر وابسته اثربخشی یارانه‌های تولیدی را تبیین کنند.

کلمات کلیدی: اثربخشی، ایران، تجربیات، کشاورزی، یارانه تولیدی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: مقدمه
۲	۱-۱- معرفی موضوع
۴	۲-۱- مسئله تحقیق
۸	۳-۱- ضرورت و اهمیت تحقیق
۹	۴-۱- اهداف تحقیق
۱۰	۵-۱- محدوده تحقیق
۱۰	۶-۱- محدودیت‌های تحقیق
۱۱	۷-۱- تعاریف عملیاتی
	فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه تحقیق
۱۵	۱-۲- مقدمه
۱۶	۱-۲- بخش اول: مبانی نظری
۱۶	۱-۱-۲- تاریخچه یارانه در جهان
۱۷	۲-۱-۲- سابقه یارانه در ایران
۱۷	۱-۲-۱-۲- برنامه عمرانی اول تا پنجم قبل از انقلاب (۱۳۵۶-۱۳۲۷)
۱۸	۲-۲-۱-۲- دوران بعد از انقلاب اسلامی
۲۰	۱-۲-۲-۱-۲- برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷۲-۱۳۶۸)
۲۱	۲-۲-۲-۱-۲- برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷۸-۱۳۷۴)
۲۱	۳-۲-۲-۱-۲- برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۳-۱۳۷۹)
۲۲	۴-۲-۲-۱-۲- برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۸-۱۳۸۴)
۲۲	۳-۱-۲- مفهوم یارانه
۲۷	۴-۱-۲- تقسیم بندی یارانه‌ها
۲۷	۱-۴-۱-۲- طبقه بندی یارانه بر اساس اهداف دولت در پرداخت یارانه‌ها
۲۷	۲-۴-۱-۲- طبقه بندی یارانه‌ها بر اساس تقسیم بندی آن‌ها در حساب‌های ملی
۲۸	۳-۴-۱-۲- طبقه بندی یارانه بر اساس انعکاس یا عدم انعکاس در حساب‌های ملی

۲۸	۲-۱-۴-۴- طبقه بندی بر اساس نحوه توزیع یارانه‌ها
۲۸	۲-۱-۴-۵- طبقه بندی بر اساس نحوه اجرا
۲۸	۲-۱-۴-۶- طبقه بندی یارانه بر اساس نوع فعالیت اقتصادی
۲۹	۲-۱-۴-۶-۱- یارانه‌های مصرفی
۲۹	۲-۱-۴-۶-۲- یارانه های توزیعی
۲۹	۲-۱-۴-۶-۳- یارانه خدماتی
۲۹	۲-۱-۴-۶-۴- یارانه صادراتی
۲۹	۲-۱-۴-۶-۵- یارانه تولیدی
۳۰	۲-۱-۵- بررسی روند یارانه‌های پرداختی در ایران و سهم آن از بودجه دولت و تولید ناخالص داخلی
۳۳	۲-۱-۶- ضرورت و توجیه یارانه
۳۷	۲-۱-۷- اهداف پرداخت یارانه
۳۹	۲-۱-۸- اهداف دولت در پرداخت یارانه به نهاده‌های تولیدی
۳۹	۲-۱-۸-۱- عمومی
۳۹	۲-۱-۸-۲- کشاورز
۴۰	۲-۱-۸-۳- بازار نهاده‌ها
۴۰	۲-۱-۸-۴- عرضه نهاده‌ها
۴۱	۲-۱-۹- سیاست‌های حمایتی دولت از بخش کشاورزی ایران
۴۱	۲-۱-۹-۱- یارانه عوامل و نهاده‌های تولیدی کشاورزی
۴۱	۲-۱-۹-۱-۱- یارانه تهیه و توزیع کود شیمیایی
۴۱	۲-۱-۹-۱-۲- یارانه سموم دفع آفات نباتی
۴۲	۲-۱-۹-۱-۳- یارانه تهیه و توزیع بذر
۴۲	۲-۱-۹-۱-۴- یارانه بهینه سازی در مصرف سموم دفع آفات نباتی و کود شیمیایی
۴۲	۲-۱-۹-۱-۵- یارانه نهال
۴۳	۲-۱-۹-۱-۶- یارانه تراکتور، کمباین و ادوات کشاورزی
۴۳	۲-۱-۹-۱-۷- یارانه تأمین وجوه اداره شده جهت توسعه فعالیت‌های کشاورزی
۴۳	۲-۱-۹-۱-۸- یارانه توسعه خدمات بهداشتی، درمانی دام‌های روستایی و عشایری
۴۴	۲-۱-۹-۱-۹- یارانه خوراک دام و اصلاح نژاد دام

۴۴	۲-۱-۹-۱-۱۰- یارانه واکسن دام، سموم، مواد ضد عفونی کننده، مواد بیولوژیک
۴۴	۲-۱-۹-۱-۱۱- یارانه خدمات هواپیمایی ویژه
۴۴	۲-۱-۹-۱-۱۲- یارانه مربوط به تأمین مواد اولیه مورد نیاز کود فسفات آمونیوم و نترات آمونیوم
۴۵	۲-۱-۹-۲- یارانه سود تسهیلات
۴۵	۲-۱-۹-۳- یارانه حق بیمه محصولات کشاورزی و دامی
۴۶	۲-۱-۹-۴- پرداخت‌های دولت برای خدمات عمومی کشاورزی
۴۶	۲-۱-۹-۱-۱- پرداخت‌های مربوط به خسارت و بلایای طبیعی
۴۶	۲-۱-۹-۲- پرداخت‌های دولت برای آموزش، تحقیقات و امور زیربنایی کشاورزی
۴۶	۲-۱-۹-۳- یارانه‌های صادراتی
۴۸	۲-۱-۹-۵- یارانه کالاهای اساسی
۴۹	۲-۱-۹-۶- حمایت قیمتی از تولید کنندگان
۴۹	۲-۱-۹-۷- تسهیلات بانکی
۵۰	۲-۱-۹-۸- بیمه محصولات کشاورزی
۵۱	۲-۱-۹-۹- شرکت‌ها و اتحادیه‌های تعاونی روستایی
۵۱	۲-۱-۹-۱۰- کاهش واردات
۵۱	۲-۱-۹-۱۱- طرح طوبی
۵۱	۲-۱-۹-۱۲- اعتبارات تملک دارایی‌های سرمایه ملی دولت
۵۳	۲-۱-۱۰- تجارب کشورهای مختلف در زمینه سیاست‌های حمایت از بخش کشاورزی
۵۳	۲-۱-۱۰-۱- کشورهای توسعه یافته
۵۳	۲-۱-۱۰-۱-۱- آمریکا
۵۵	۲-۱-۱۰-۲- کانادا
۵۹	۲-۱-۱۰-۳- ژاپن
۶۰	۲-۱-۱۰-۴- انگلیس
۶۲	۲-۱۰-۱- سیاست‌های حمایتی کشاورزی در کشورهای در حال توسعه
۶۳	۲-۱۰-۱-۱- چین
۶۵	۲-۱۰-۲-۲- ترکیه
۶۷	۲-۱۰-۳-۲- هندوستان

۶۹	۲-۲- بخش دوم: سوابق پژوهشی
۶۹	۱-۲-۲- ارزیابی و سنجش اثر بخشی یارانه‌های تولیدی بخش کشاورزی از بعد اقتصادی
۸۲	۲-۲-۲- ارزیابی و سنجش اثر بخشی یارانه‌های تولیدی بخش کشاورزی از بعد اجتماعی و روان‌شناختی

فصل سوم: مواد و روش‌ها

۸۷	۱-۳- مقدمه
۸۷	۲-۳- روش و نوع تحقیق
۸۸	۳-۳- جامعه آماری و نمونه
۹۰	۴-۳- ابزار تحقیق
۹۰	۱-۴-۳- فرایند تدوین پرسشنامه
۹۱	۲-۴-۳- پایایی ابزار اندازه‌گیری
۹۲	۳-۴-۳- روایی ابزار اندازه‌گیری
۹۳	۴-۴-۳- پرسشنامه نهایی تحقیق
۹۴	۵-۳- متغیرهای تحقیق
۹۴	۱-۵-۳- متغیر وابسته
۹۴	۲-۵-۳- متغیرهای تحقیق
۹۵	۶-۳- سؤال‌های تحقیق

فصل چهارم: نتایج

۹۸	۱-۴- مقدمه
۹۹	۲-۴- نتایج توصیفی تجزیه و تحلیل داده‌ها
۹۹	۱-۲-۴- ویژگی‌های فردی
۹۹	۱-۱-۲-۴- جنسیت
۹۹	۲-۱-۲-۴- وضعیت تأهل
۹۹	۳-۱-۲-۴- سن
۱۰۰	۴-۱-۲-۴- میزان تحصیلات

۱۰۰	۴-۲-۱-۵- سطح مدیریت
۱۰۰	۴-۲-۱-۶- وضعیت استخدام
۱۰۰	۴-۲-۱-۷- میزان سابقه مدیریتی
۱۰۱	۴-۲-۱-۸- رشته تحصیلی
۱۰۱	۴-۲-۱-۹- استان محل فعالیت
۱۰۱	۴-۲-۲- ارزیابی اثربخشی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی
۱۰۷	۴-۲-۳- درجه و میزان نیل به اهداف تعیین شده دولت در پرداخت یارانه‌ها
۱۰۹	۴-۲-۴- بررسی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی بر اساس تجارب کشورهای دیگر
۱۱۳	۴-۳- نتایج استنباطی داده‌ها
۱۱۳	۴-۳-۱- بررسی ارتباط امتیاز ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در ایران و متغیرهای سن و سابقه مدیریتی مدیران
۱۱۳	۴-۳-۲- بررسی اختلاف امتیاز ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی با متغیرهای سطح مدیریت و میزان تحصیلات
۱۱۵	۴-۳-۳- بررسی اختلاف امتیاز ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی با متغیر رشته تحصیلی مدیران
۱۱۵	۴-۳-۴- بررسی اختلاف امتیاز ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از کشاورزی در پنج استان کشور
۱۱۶	۴-۳-۵- بررسی اختلاف امتیاز ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در پنج استان کشور
۱۱۸	۴-۳-۶- بررسی اختلاف نظرات مدیران در خصوص درجه و میزان تحقق اهداف دولت در پنج استان کشور
۱۲۰	۴-۳-۷- تحلیل عاملی
۱۲۰	۴-۳-۷-۱- تحلیل عاملی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در ایران
۱۲۴	- تحلیل عوامل موثر بر اثربخشی یارانه‌های تولیدی کشاورزی قبل از هدفمند سازی
۱۲۷	۴-۳-۷-۲- تحلیل عاملی میزان توصیه کردن شیوه‌های مختلف حمایت اعمال شده طی سال‌های گذشته (قبل از هدفمندی)
۱۳۱	۴-۳-۷-۳- تحلیل عاملی شیوه‌های حمایتی مطلوب از بخش کشاورزی
۱۳۵	- تحلیل عوامل موثر بر اثربخشی یارانه‌های تولیدی کشاورزی بر اساس تجارب کشورهای دیگر

فصل پنجم: بحث

۱۴۰

۱-۵- خلاصه

۱۴۴

۲-۵- نتیجه گیری و بحث

۱۵۲

۳-۵- پیشنهادات

۱۵۶

فهرست منابع

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۳۱	جدول ۱-۲: روند کل یارانه‌های پرداختی دولت در دوره ۸۳-۱۳۵۲ به قیمت جاری (واحد: میلیارد ریال)
۴۵	جدول ۲-۲: یارانه مصوب تولیدی بخش کشاورزی طی سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۸۱ (میلیارد ریال)
۵۲	جدول ۳-۲: یارانه‌های پرداختی بابت برخی از اقلام عمده کشاورزی (میلیارد ریال)
۸۱	جدول ۴-۲: متغیرهای مربوط به سنجش اثربخشی اقتصادی یارانه‌های تولیدی
۸۴	جدول ۵-۲: متغیرهای مربوط به سنجش اثربخشی اجتماعی یارانه‌های تولیدی
۹۲	جدول ۱-۳: میزان پایایی ابزار تحقیق برای بخش‌های مختلف پرسشنامه
۹۳	جدول ۲-۳: اجزای پرسشنامه مدیران ستادی سازمان جهاد کشاورزی
۹۹	جدول ۱-۴: توزیع سنی پاسخگویان
۱۰۰	جدول ۲-۴: توزیع فراوانی سابقه مدیریتی
۱۰۲	جدول ۳-۴: نتایج ارزیابی اثر بخشی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی
۱۰۵	جدول ۴-۴: درجه و میزان توصیه کردن شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی برای آینده
۱۰۷	جدول ۵-۴: درجه و میزان نیل به اهداف تعیین شده دولت در پرداخت یارانه‌ها
۱۱۰	جدول ۶-۴: ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در اثر بخش نمودن یارانه‌ها
۱۱۳	جدول ۷-۴: نتایج بررسی ارتباط بین امتیاز ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در ایران و متغیرهای سن و سابقه مدیریتی مدیران
۱۱۴	جدول ۸-۴: نتایج توصیفی میانگین امتیاز ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در سطوح مختلف مدیریتی
۱۱۴	جدول ۹-۴: خلاصه نتایج تحلیل واریانس امتیاز ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در سطوح مختلف مدیریتی
۱۱۴	جدول ۱۰-۴: نتایج توصیفی میانگین امتیاز ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی با میزان تحصیلات
۱۱۴	جدول ۱۱-۴: خلاصه نتایج تحلیل واریانس امتیاز ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی با میزان تحصیلات
۱۱۵	جدول ۱۲-۴: بررسی اختلاف امتیاز ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از کشاورزی با متغیر رشته تحصیلی مدیران

- جدول ۴-۱۳: نتایج توصیفی میانگین امتیاز ارزیابی شیوه‌های حمایت از بخش کشاورزی در پنج استان کشور ۱۱۶
- جدول ۴-۱۴: خلاصه نتایج تحلیل واریانس امتیاز ارزیابی شیوه‌های حمایت از بخش کشاورزی در پنج استان کشور ۱۱۶
- جدول ۴-۱۵: خلاصه نتایج تحلیل واریانس ارزیابی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در پنج استان کشور ۱۱۷
- جدول ۴-۱۶: خلاصه نتایج تحلیل واریانس نظرات مدیران در خصوص درجه و میزان تحقق اهداف دولت در پنج استان کشور ۱۱۸
- جدول ۴-۱۷: عوامل استخراج شده مربوط به شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در ایران ۱۲۱
- جدول ۴-۱۸: متغیرهای هفت عامل مربوط به شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در ایران به همراه بار عاملی آن‌ها ۱۲۲
- جدول ۴-۱۹: مقدار ضریب استاندارد شده Beta و سطح معنی داری هر یک از متغیرها ۱۲۵
- جدول ۴-۲۰: خلاصه تحلیل عوامل موثر بر اثربخشی یارانه‌های تولیدی کشاورزی قبل از هدفمند سازی ۱۲۵
- جدول ۴-۲۱: عوامل استخراج شده مربوط به میزان توصیه کردن شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در ایران ۱۲۸
- جدول ۴-۲۲: متغیرهای هفت عامل مربوط به میزان توصیه کردن شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در ایران به همراه بار عاملی آن‌ها ۱۲۹
- جدول ۴-۲۳: عوامل استخراج شده مربوط به شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی بر اساس تجارب کشورهای دیگر ۱۳۲
- جدول ۴-۲۴: متغیرهای هفت عامل مربوط به شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در ایران به همراه بار عاملی ۱۳۳
- جدول ۴-۲۵: مقدار ضریب استاندارد شده Beta و سطح معنی داری هر یک از متغیرها (تجارب) ۱۳۶
- جدول ۴-۲۶: خلاصه تحلیل عوامل موثر بر اثربخشی یارانه‌های تولیدی کشاورزی بر اساس تجارب کشورهای دیگر ۱۳۶

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۱۳	شکل ۱-۱: مدل اجرایی تحقیق
۸۵	شکل ۱-۲: چارچوب نظری تحقیق
۹۶	شکل ۱-۳: چارت تشکیلاتی مدیران ستادی سازمان جهاد کشاورزی
۱۲۴	شکل ۱-۴: نتایج تحلیل عواملی شیوه‌های مختلف حمایت از بخش کشاورزی در ایران
۱۲۷	شکل ۲-۴: نتایج تحلیل عوامل موثر بر اثربخشی یارانه‌های تولیدی کشاورزی قبل از هدفمند سازی
۱۳۱	شکل ۳-۴: نتایج تحلیل عواملی میزان توصیه کردن شیوه‌های مختلف حمایت اعمال شده طی سال‌های گذشته (قبل از هدفمندی)
۱۳۵	شکل ۴-۴: نتایج تحلیل عواملی شیوه‌های حمایتی مطلوب از بخش کشاورزی
۱۳۸	شکل ۵-۴: نتایج تحلیل عوامل موثر بر یارانه‌های تولیدی کشاورزی بر اساس تجارب کشورهای دیگر
۱۵۵	شکل ۱-۵: چارچوب تجربی تحقیق

فصل اول

مقدمه

۱-۱- معرفی موضوع

یکی از سیاست‌های اقتصادی رایج در کشورهای در حال توسعه و حتی کشورهای توسعه یافته اتخاذ سیاست‌های حمایتی مناسب و پرداخت یارانه است که امروزه به عنوان یکی از ابزارهای مهم در تنظیم سیاست‌های اقتصادی برای حمایت از مصرف کنندگان و بخش‌های خاص تولیدی به کار می‌رود (پیشرو، ۱۳۸۶؛ مهربانیان و مؤذنی، ۱۳۸۷؛ دبیرخانه کار گروه اقتصادی، ۱۳۸۹). یارانه عبارت از پرداخت‌های انتقالی بلاعوض نقدی و غیر نقدی دولت است که به صورت مستقیم یا غیر مستقیم برای افزایش قدرت خرید واقعی مصرف کنندگان، افزایش قدرت فروش تولید کنندگان، عادلانه نمودن توزیع درآمد، ثبات اقتصادی و جبران آثار ناشی از سیاست‌های دولت به منظور حفظ یا ارتقاء رفاه اجتماعی توزیع می‌گردد (Mayrand et al., ۲۰۰۳؛ پرمه، ۱۳۸۳ و حیدری و همکاران، ۱۳۸۵). تأثیرات خالص یارانه، حمایت هم‌زمان از تولید کننده و مصرف کننده است (حیدری و همکاران، ۱۳۸۵).

زمانی که ارزش اجتماعی حاصل از فعالیتی از هزینه آن (به قیمت‌های جاری بازار) بیشتر باشد دولت‌ها برای رفع اختلاف به پرداخت انواع ما به التفاوت‌ها (از جمله یارانه‌های تولیدی) مبادرت می‌کنند. هدف از اعمال این سیاست، کمک به تولیدکنندگانی است که به علت افزایش قیمت تمام شده برخی از کالاها، قادر به رقابت با سایر عرضه کنندگان آن کالا نمی‌باشند (دبیرخانه کار گروه اقتصادی، ۱۳۸۹). بنابراین پرداخت یارانه عمدتاً با هدف حفظ و رشد برخی از فعالیت‌های اقتصادی انجام می‌گیرد (حیدری و همکاران، ۱۳۸۵). شرط پرداخت یارانه به تولید این است که منافع نهایی این پرداخت‌ها نصیب تولیدکنندگان شود.

بخش کشاورزی یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی بوده که جایگاه مهمی در اقتصاد ایران به خصوص در مقایسه با کشورهای توسعه یافته دارد (ورمزیاری و همکاران، ۱۳۸۹). این بخش تأمین‌کننده حدود یک چهارم اشتغال، بیش از یک سوم سهم صادرات غیر نفتی و یک چهارم تولید ناخالص داخلی کشور است (امینی، ۱۳۸۸). حمایت از بخش کشاورزی سال‌ها در جهان مورد بحث و توجه قرار گرفته است، به ویژه این که به دلایل متعددی همچون ماهیت بخش کشاورزی، ریسک بالاتر نسبت به سایر بخش‌ها، امنیت غذایی، تغذیه و غیره، همواره نسبت به سایر بخش‌های اقتصادی بیشتر در کانون توجه دولت‌ها قرار داشته است (Schmid et al., ۲۰۰۷; Zadavec & Zalik, ۲۰۰۹).

این بخش که تأمین‌کننده سهم عمده‌ای از مواد غذایی و مواد خام مورد نیاز صنایع کشور است، در مقایسه با دیگر بخش‌های اقتصادی وابستگی کمتری به خارج دارد. اما علیرغم جایگاه مهم آن، هنوز از توجه و حمایت کافی و شایسته برخوردار نشده است. در طی سال‌های برنامه اول توسعه، بخش کشاورزی نزدیک به ۳۰ درصد از ارزش صادرات غیر نفتی را تأمین کرده و در مقابل ۴/۷ درصد از منابع ارزی کشور را به خود اختصاص داده است. به همین جهت انتظار می‌رود در صورتی که این بخش مورد توجه کافی قرار گیرد و اهمیت آن در سیاست‌گذاری‌های کلان اقتصادی مورد تأکید باشد بتواند با استفاده از ظرفیت‌های بالقوه خود در جهت افزایش تولید و تلاش بیشتر برای صادرات و ورود به بازارهای جهانی نقش شایسته‌تری را بر عهده گیرد (احمدوند و اسلامی، ۱۳۸۴).

آنچه امروز بیش از پیش در اقتصاد حمایت مطرح است، تلاش برای کارآمد کردن روش پرداخت یارانه است. در نظام حمایت ایران اشکال مختلفی از پرداخت یارانه وجود دارد که انتخاب آن‌ها می‌بایست مبتنی بر معیار کارایی و اثر بخشی باشد چرا که اتخاذ سیاست‌های حمایتی در بخش

کشاورزی ایران به منظور اثر گذاری بر روند تولیدات، بهبود وضعیت درآمد تولیدکنندگان، ایجاد اشتغال و تشویق صادرات می‌باشد (مهربانیان و مؤذنی، ۱۳۸۷). بنابراین این تحقیق با هدف ارزیابی اثر بخشی یارانه‌های تولیدی بخش کشاورزی انجام شده است.

در این فصل از تحقیق در ابتدا به بیان مسئله تحقیق پرداخته شد و سپس ضرورت و اهمیت تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است. در ادامه، اهداف تحقیق بیان شده و برای روشن گشتن مسیر انجام فعالیت‌ها محدوده‌های تحقیق (موضوعی، مکانی، زمانی) ذکر شده‌اند، سپس محدودیت‌های تحقیق و تعاریف عملیاتی مربوط به برخی از واژگان مورد استفاده در تحقیق بیان شد و در نهایت الگوی اجرایی تحقیق ترسیم شده است.

۱-۲- مسئله تحقیق

بخش کشاورزی در مقایسه با بخش صنعت، بنا به دلایل مختلف از آسیب‌پذیری بیشتری برخوردار است که باعث می‌شود کشورهای مختلف تجربه‌ای از سیاست‌های حمایتی خاص را برای استمرار تولید در کشورهای خود به کار گیرند. این در شرایطی است که در مقایسه با کشورهای توسعه یافته، بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه نظیر ایران، به علت برخورداری از قدرت رقابت بالنسبه کمتر در عرصه تجارت بین‌الملل، نیاز به حمایت بیشتری دارد (مهرانی، ۱۳۸۷). با نگاهی به مخارج یارانه بخش کشاورزی در کشورهای مختلف می‌توان رابطه مستقیمی بین درجه توسعه‌یافتگی و صرف هزینه‌های یارانه‌ای مشاهده کرد (Actionaid, ۲۰۱۰) به عبارت دیگر، در بیشتر کشورهای توسعه یافته، دولت‌ها بیشترین حمایت‌ها و یارانه‌ها را به بخش کشاورزی اختصاص داده‌اند (علی ملایری و یآوری، ۱۳۸۵). کشورهای مختلف اعم از توسعه یافته، در حال گذار، در حال توسعه و توسعه نیافته، هر یک با توجه به

امکانات و محدودیت‌های خود، نظام‌های گوناگونی برای پرداخت یارانه‌ها دارند (احمدوند و اسلامی، ۱۳۸۴ و حسینی و مالکی، ۱۳۸۴). کشورهای توسعه یافته صنعتی برای سطح وسیعی از کالاها، سیاست‌های حمایتی خاصی (یارانه) را تدارک دیده‌اند به نحوی که این کشورها سالانه مبلغی بیش از ۳۰۰ میلیارد دلار یارانه را به بخش کشاورزی اختصاص داده و پرداخت نموده‌اند، که این مقدار در حدود شش برابر مقدار یارانه‌های بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه می‌باشد (علی بگلی، ۱۳۸۴؛ La Vina et al., ۲۰۰۶؛ pal, ۲۰۰۵؛ و باغانی، ۱۳۸۵). به عنوان نمونه، نرخ حمایت از تولیدکننده در میان اعضای^۱ OECD، (که گروهی از کشورهای با درآمد بالا را در بر می‌گیرد)، به طور متوسط با ۳۱ درصد درآمد کل به دست آمده از تولید غلات، دانه‌های روغنی، شکر و محصولات دامی برابر است (الحسینی و رنجبر، ۱۳۸۸). کشورهای در حال توسعه نیز می‌کوشند تا از این طریق غذای مورد نیاز جمعیت در حال رشد خود را تأمین کنند و در عین حال، سطح درآمد و معیشت کشاورزان را نیز بهبود بخشند و حتی از طریق ایجاد مازاد تولید محصولات کشاورزی، امکان صادرات این محصولات و کسب درآمد ارزی را نیز به وجود آورند (کریم زادگان و همکاران، ۱۳۸۵ و نورزاده حداد و ملکوتی، ۱۳۸۸).

یارانه‌های پرداختی در اقتصاد ایران در سه بخش تولیدی، مصرفی و خدماتی توزیع می‌شوند که در این میان یارانه‌های مصرفی هرساله بیشترین سهم از کل یارانه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند (مهرانی، ۱۳۸۷). یارانه‌های تولیدی منجر به تثبیت بازار کالاهای کشاورزی، کمک به کشاورزان کم درآمد، افزایش بازدهی سرمایه گذاری در بخش کشاورزی، کمک به توسعه روستایی، جبران انحصار موجود در عرضه مواد اولیه و در صنایع بازاریابی محصولات کشاورزی، کمک به تضمین امنیت ملی غذایی، جبران

^۱ . Organisation for Economic Co-operation and Development (سازمان همکاری اقتصادی و توسعه)

یارانه‌های کشاورزی ارائه شده از سوی دیگر کشورها و خدمات متنوع دیگر می‌گردد (الحسینی و رنجبر، ۱۳۸۸). در حالی که کشورهای توسعه‌یافته بسته بسیار متنوعی از سیاست‌های حمایتی را برای بهره‌وری هر چه بیشتر حمایت‌های خود از بخش کشاورزی به کار می‌گیرند، ابزارهای حمایتی مورد استفاده در کشورهای در حال توسعه از جمله کشور ایران، بسیار محدود و تحت عنوان یارانه از طریق سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان از محل بودجه عمومی دولت پرداخت می‌گردد (امینی، ۱۳۸۸).

سهمیه یارانه پرداخت شده به بخش کشاورزی از مجموع یارانه‌های اختصاص یافته در اقتصاد ایران در سال ۱۳۵۷، معادل ۹/۶ درصد بوده که این رقم در سال ۱۳۷۹ به ۷/۱۰ درصد افزایش یافته است، به بیان دیگر طی ۲۲ سال، سهم یارانه بخش کشاورزی با توجه به افزایش قیمت نهاده‌ها و نیز نرخ تورم، فقط ۱/۱ درصد افزایش داشته است. بررسی‌های به عمل آمده نشان می‌دهند که حمایت از بخش کشاورزی در ایران طی سه دهه گذشته رشد مناسبی نداشته و در بعضی از مواقع حمایت از بخش کشاورزی و تولیدات آن صرفاً به طور حاشیه‌ای و کم‌رنگ در جریان بوده است. به عنوان مثال بر اساس آمارهای موجود، میزان کل یارانه پرداختی به بخش کشاورزی با متوسط رشد ۲۷ درصد از مبلغ ۴/۱ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۷ به ۹۰۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۹ رسیده است (گنجی، ۱۳۸۶ و اکبری، ۱۳۸۷). از سوی دیگر، در سیاست‌های حمایتی کشورهای توسعه یافته دیده می‌شود که پرداخت یارانه به تولیدکننده به جای مصرف‌کننده مبنای قرار می‌گیرد، این سیاست به گونه‌ای اعمال می‌شود که در نهایت مصرف‌کننده نیز از آن بهره‌مند خواهد شد؛ در حالی که در کشورهای توسعه نیافته عکس این سیاست عمل می‌شود (امینی، ۱۳۸۸). اگرچه پس از انقلاب حجم سالانه یارانه‌های پرداختی رشد کرده، اما سهم